

Planetens floder

Flodmotiver i tidlig moderne fransk litteratur (1573-1632)

Floder forbinder smelte- og tilløbsvand med verdens have, de transporterer næringsstoffer, sedimenter og dyreliv og forener dermed geologiske og menneskelige tidsskalaer. Ofte indtager floder en central rolle i mytologiske grundfortællinger, hvilket vidner om deres væsentlige betydning for dannelsen og opretholdelsen af menneskelig bosættelse. Kombinationen af at være afgørende ressource for bofaste samfund og overhængende trussel om oversvømmelse eller tørke gør menneskers forhold til floder modsætningsfyldt. Deres status som livgivende kilder skaber samtidig en iboende risiko for menneskelig bosættelse.

Det er en af denne artikels teser, at flodernes livgivende og potentielt katastrofiske betydning kan spores i fransk litteratur fra slutningen af 1500-tallet og starten af 1600-tallet. I det tidligt moderne Frankrig, hvor floderne intensivt kortlægges og angiver rigets indre grænser og merkantile vandveje, repræsenterer de i stigende grad det lokale steds karakter, dets *genius loci* (Conley, 45). Floderne er derfor nært forbundne til forestillinger om bosættelse, hvilket gør dem interessante at undersøge i et økologisk perspektiv. Som litteraturhistoriker Louisa Mackenzie skriver: “To think ecologically in early modern France is to think through an ethos of entangled life itself, about how humans inhabit, manage, and relate to, their dwelling places” (2022, 4). Floderne og skriften om dem er netop eksempler på, hvordan tænknin-gen om dette sammenflettede livs former manifesterer sig i perioden.

I det følgende vil jeg præsentere en læsning af tre floder: digteren Jean-Antoine de Baïfs Bièvre, humanisten Michel de Montaignes Dordogne og den opdagelses-rejsende Samuel de Champlains Saint Lawrence. Frem for blot at læse eksemplerne som litterære fremstillinger af nationale landskaber vil jeg inden for rammerne af dette temanummer undersøge, hvordan flodmotiverne artikulerer brudflader mellem globale og planetære perspektiver.

Flodmotiverne, jeg behandler, optræder i et digt, et essay og en række rejseberetninger. Der ligger en metodisk pointe i at følge flodmotivets forgreninger på tværs af genrer, idet genstanden for et planetært læseperspektiv ikke så meget er enkeltvær-

ker som “relationer, der analyseres gennem kombinationer af mikro- og makroskopiske komparationer” (Andersen, 67). En sådan fremgangsmåde flugter fint med at sammenligne fremstillingen af flodmotiver i tidligt moderne litteratur, da de netop er kendetegnet ved perspektiviske og skalamæssige forskydninger. Som optakt til et kapitel om den engelske opdagelsesrejsende Walter Raleighs rejseberetning *Discovery of Guiana* (1596) bemærker litteraturhistorikeren Lowell Duckert således: “Rivers are where macro- and microcosmic waters chaotically converse, where bodies of water implunge” (Duckert, 43). Som motiv er floden mødestedet for afgrænsede og ubegrænsede skalaer.

I de tre eksempler optræder flodmotivet som en figur, der dels angår forestillingen om miljømæssig forandring, dels anfægter menneskets position i et ikke-menneskeligt miljø. I stedet for det mere moderne begreb *økologi* vil jeg i det følgende anvende begrebet *miljø*, indirekte afledt af det franske verbum *environner*, der betegner det *at omgive*. De flodmotiver, jeg vil analysere, sætter nemlig i større eller mindre omfang spørgsmålstejn ved idéen om at være placeret i centrum, og dermed rokker de ved menneskets position i en ikke-menneskelig verden. Den litterære fremstilling af floderne fremkalder, hvad jeg i det følgende vil bestemme som momenter af narrativ desorientering, hvor de indre vandvejes kulturelle bibe-tydninger som renhed, harmoni og fri bevægelighed udfordres og problematiseres. Den europæiske “opdagelse” af fjerntliggende landområder og anderledes former for bosættelse giver anledning til en øget opmærksomhed på miljøpåvirkning og ressourceafhængighed. Det er denne nye opmærksomhed, flodmotiverne bearbej-der æstetisk.

Antropocæn anno 1610?

Inden vi begiver os ud på den litterære flodrejse, skal jeg kort afdække artiklens forståelse af begreberne *planetær* og *Antropocæn*. Begge begreber forbindes typisk med diagnosen af en samtid præget af biodiversitetskrise og menneskeskabte klimaforandringer. For den postkoloniale teoretiker Gayatri Spivak betegner det planetære ikke modsætningen, men alternativet til en global forestilling om en abstrakt, forskelsløs sfære af subjekter, der forbindes ved hjælp af teknologi og kapitalisme: “The planet is in the species of alterity, belonging to another system; and yet we inhabit it, on loan. It is not really amenable to a neat contrast with the globe. I cannot say ‘the planet, on the other hand’” (Spivak, 72). Det planetære forstår jeg her som et læseperspektiv snarere end en konsolideret teoridannelse og følger dermed Frits Andersen i hans dialog med vendingen inden for litteraturvidenskaben (Andersen 2019). I litteraturforskeren Elizabeth DeLoughreys læsning af Spivak understreges det, hvordan et planetært læseperspektiv gør det velkendte fremmed: “Planetarity is a method of reading that defamiliarizes ‘familiar space’” (66). Her ekkoer det planetære læseperspektiv den russiske formalist Viktor Shklovskijs tese om det poetiske sprogs underliggende effekt (Shklovsky 2015). I det følgende vil jeg vise, hvordan flodmotiverne gør velkendte og hjemlige miljøer fremmede (Baïf og Montaigne), men omvendt også hvordan de udtrykker vanskeligheden ved at domesticere det fremmede (Champlain).

Det antropocæne er knyttet til forestillingen om, at menneskeartens indvirkning på kloden er nået op på en geologisk skala; en udvikling som dels ryster vores forståelse af, hvad geologisk vil sige, dels opløser det epistemologiske skel mellem menneskets og geologiens historie. Historikeren Dipesh Chakrabarty har bemærket, at diskussionen om tidsfæstelsen og navngivelsen af Antropocæn har været præget af en række hensyn (Chakrabarty 2018). Flere begivenheder er således blevet udnævnt som såkaldte *golden spikes*, der kunne indikere begyndelsen på den geologiske epoke: den europæiske kolonisering af Amerika, den industrielle revolution og de tidlige atomprøvesprængninger. Med baggrund i introduktionen af fossile brændstoffer i den industrielle kapitalisme er det efterhånden blevet normen at henlægge begyndelsen på Antropocæn til den industrielle revolution. Siden er begrebet blevet mødt med kritik, og andre nydannelser som Kapitalocæn og Chthulucæn er blevet foreslået som alternativer, der henholdsvis lægger vægt på betydningen af kapitalismens opkomst og erkendelsen af menneskelige og ikke-menneskelige livsformers sammenfiltrering for en aktuell klima-, miljø- og biodiversitetskrise (Moore 2015; Malm 2016; Haraway 2016).

Dog er årstallet 1610 besnærende for enhver økokritisk beskæftigelse med den tidlige moderne periode. Den europæiske "opdagelse" af det amerikanske kontinent og udryddelsen med våben eller smitte af omtrent 55 millioner oprindelige folk fører gennem mere end hundrede år fra 1492 til genskovningen af det amerikanske kontinent og et følgelig historisk lavpunkt af kuldioxid i atmosfæren (Latour, 184). Klimatologerne Simon L. Lewis og Mark A. Maslin har dateret dette statistiske nulpunkt og Antropocæns begyndelse til år 1610 (Lewis og Maslin 2015). Som litteraturhistorikeren Pauline Goul bemærker, er store områder på 1500-tallets topografiske kort over den nye verden ofte markeret med vendingen *ce n'est que de bois* (det er kun skove) (Goul 2020). Her har genskovningen tilsyneladende overtaget, hvilket imidlertid ikke betyder, at områderne er uberørte. Bruno Latour påpeger, at forbindelsen mellem de to begivenheder er værd at lægge mærke til. Akkurat som vi fores tiller os at være ankommet til en natur, der er uforandret af menneskearten, bliver vi trukket tilbage på en klode, der altid har reageret på uforudsete konsekvenser af menneskelig dominans (Latour, 185).

Diskussionen vedrørende Antropocæns begyndelse vidner om udfordringerne ved at lokalisere en første skelsættende miljøbegivenhed. I denne artikel vil jeg som alternativ til de monumentale *golden spikes* fokusere på mindre momenter af desorientering. Hos Baïf, Montaigne og Champlain optræder en implicit bekymring for og opmærksomhed mod menneskelige relationer til og udnyttelse af naturen. Her er indlysende ikke tale om en moderne bevidsthed om konsekvenserne ved afbrænding af fossile brændsler eller menneskeskabte klimaforandringer, men det bør omvendt ikke afholde os fra at udforske teksternes miljøtænkning fra en nutidig vinkel.

Bièvre: vandforurening og poetisk inspiration

Første stop på den transatlantiske flodfærd er Bièvre, der trods sin størrelse indtager en prominent plads i fransk litteraturhistorie. Det var således på Bièvres flodbred, at Brigaden, den senere navnkundige digtergruppe Pléiade, fejrede en af fransk littera-

turs triumfer: uropførslen i 1553 af den første klassiske tragedie på fransk, Étienne Jodelles *Cléopâtre captive*, som lovpristes i Pierre de Ronsard og Baïfs dityramber. I 1500-tallet er kulturelle forestillinger om floder og opkomsten af floddigtet som lyrisk genre forbundet til en på én gang humanistisk, regional, national og antik tradition. En del forskning har således været optaget af, hvordan landskabsdigtningens flodmotiver ofte fungerer som forsøg på at hævde et nationalt landskab i forhold til antikken. Eksempelvis udgør Ronsard og Joachim Du Bellays besyngelse af Loire et element i forsøget på at legitimere en ny folkesproglig tradition over for antikkens værker (Herendeen, 160).

Også i en angelsaksisk kontekst er traditionen markant. Litteraturhistorikeren Andrew McRae bemærker, hvordan floder i begyndelsen af 1600-tallet både tilbød forfattere en måde at organisere rumlige beskrivelser på og et udgangspunkt for skabelsen af mytologiske fortællinger. McRae nævner i denne sammenhæng Michael Draytons forsøg på en poetisk-korografisk beskrivelse af England og Wales, *Poly-Olbion* (1612), hvor floder overvejende giver stemme til digtets historiske og topografiske beskrivelse (McRae, 507).

Da Baïf i 1573 publicerer "La Ninfe Bièvre" som en del af sine samlede poetiske skrifter, *Euvres en rime*, vender humanisten nostalgisk tilbage til livet ved flodbredden, idet han kontrasterer en idyllisk fortid med en degraderet nutid. Digtets Bièvre er ikke længere en ren, livgivende kilde til nydelse og poetisk inspiration, men tværtimod en beskidt, misfarvet og trægtflydende sump, der trues af forurening fra den profithungrende farvning fra Gobelin-væveriet. Antitesen mellem idyllisk fortid og degraderet nutid præsenteres allerede i begyndelsen af digtet, hvor Bièvre, der besjæles gennem flodnymfen af samme navn, i et elegisk tonefald beskriver sin sørgelige forfatning:

“ Jeg, som med frisk vand ledt
Ad en kanal bygget
Af cement, et romersk værk,
Plejede at flyde gennem jeres by:
Jeg slæber mig i dag skændigt afsted
På grund af de umenneskelige farvere
Som af min flodbreds vand
i deres kedler laver en vask
af vajd og pastel blandet sammen,
Som de efterfølgende kaster op i mit skød
Og vanærer mig med deres kemikalier
Således hænger min strøm fast i sølet.¹

Nymfens klagesang vidner om Bièvres forvandling fra en ren, rislende flod til en stinkende, misfarvet kloak som følge af farvere, der bruger flodvandet til at koge vajd og sammensætte farve med for så at hælde spildevand med affaldsstoffer ud i floden igen. Beskrivelsen af farverierne forurening af Bièvre optræder allerede i *Pantagruel* (1532) hos Rabelais (Baïf, 923). For at hævne sig på en kvinde, som har afvist ham, stænker Panurge hendes klæder med en bryg, hvilket tiltrækker et hundekobbel, der producerer den enorme mængde urin, som skaber et vandløb: "Og

det er dette vandløb, som i dag løber gennem Saint Victor, og i hvilket Gobelin farver skarlagen, på grund af disse pissende hundes prisværdige gerninger”.² Urin blev rent faktisk anvendt som en del af farvningsprocessen på linje med andre giftstoffer.

Det er denne vandforurening, som er digtets centrale motiv, dels i konkret forstand, dels som et billede på, at kilden til poetisk inspiration er truet af farveindustriens slette griskhed (*avarice méchante*) (s. 502). Min læsning er ikke ene om at interessere sig for digtets opsigtsvækkende sammenstilling af mytologisk stof og den konkrete erfaring af miljømæssig ødelæggelse. Renæssancespecialisten Elizabeth Vinestock har således læst digtet som et forsøg på at skabe myter, der kan rumme en ny hverdagserfaring og forbinde virkelighed og forestilling (1999, 27). Mackenzie (2011) er optaget af, hvordan digtet tolker den miljømæssige ødelæggelse som helligbrøde (*sacrilège*), der parallelt med de miljømæssige konsekvenser truer en aristokratisk moralsk og æstetisk orden. Senest har følelshistorikeren Susan Broomhall (2021) beskæftiget sig med, hvordan digtet skildrer erfaringen af naturkatastrofer.

Bäifs besjæling af floden, der får menneskelignende karakter gennem flodnympfen, er langt fra et tilfældigt poetisk greb. I flere af hans digte forekommer pastorale landskaber animeret af guder og halvguder, hvilket trækker tydelige tråde til hyrdedigtningens græsk-romerske tradition, hvor dryader eller hamadryader bebor skove, og najader floder og kilder. Således vrimler det i den græsk-romerske digtning med nymfer, som forvandles til kilder, bedst eksemplificeret af Ovid, som er en af Bäifs væsentligste inspirationskilder (Vinestock 1999, 128). Den hellenistiske inspiration er også manifest til stede i citatet ovenfor som resterne af en romersk akvædukt.

Bäifs besjæling af floden placerer digtet inden for den mytologiske genre. Og dog som noget ganske nyt inden for genren præsenterer “La Ninfe Bievre” et materielt miljø, der er truet af protokapitalistisk udnyttelse. Dette underbygges ligeledes af digtets mangefacetterede vandvokabularium, hvilket ifølge Vinestock har den effekt, at læseren trods antropomorferingen aldrig glemmer det faktum, at Bièvre er en flod (1999, 30). I digtet vrimler det med vandkonnoterende ord som *source, ruisseau, fleuve, rigole, rivage, courant, canal, riverote, flots, riviere, onde, sourjons*, der ofte bliver gentaget. Flodens materialitet er således bestemmende for, hvordan digtet udfolder sig. I den sammenhæng benytter Bäif også Bièvres status som biflod i narrativt øjemed, idet digtet beskriver, hvordan Bièvre vægrer sig ved at løbe ud i Seinen:

“ O Seinens flodgud,
Ser du, hvordan jeg dårligt nok løber,
Trækker mig tilbage ad tusinde krumninger
I min bugtede strøm:
Så meget frygter jeg at fornærme dig, skamfuld
Over at blande mit vand i dit løb:
Selv i din flodseng,
inficeret af deres gifte,
Løber jeg så langt bort, som jeg kan
Så mit vand ej blandes

Med dit, som afviser mig
Hæslig som jeg er.³

Bièvres vægning mod at blande sit beskidte vand med Seinens skaber en ejendommeligt hydraulisk situation, hvor floden forsøger at løbe opstrøms sig selv. Forholdet mellem hoved- og biflod, mellem flodnymfen Bièvre og Seinens flodgud, har desuden stærke erotiske konnotationer, der knytter sig til periodens normer om feminin ærbarhed. Således skildres vandforureningen som et voldtægtslignende angreb, der krænker Bièvre og griber vanærende ind i hendes forhold til Seinen (Broomhall, 41). Seinens flodseng, hvor de to floders vande bliver sammenblandet, skildres simpelthen som en ægteseng, Bièvre yderst modvilligt lader sig glide ned i. Flodnymfens skam og isolation er en konsekvens af Bièvres ydmygende og vanærende interaktion med industriel vandforurening.

Bièvres forurenede vand kan forstås gennem litteraturteoretikeren Julia Kristevas begreb om det abjekte (Kristeva 1980). Begrebet betegner det, som hverken er subjekt eller objekt og derfor fremstår fremmed. Kristeva bruger opkast, urin, negle, ekskrementer og sæd som eksempler på abjekter. Digtet fremskriver en type forurening, som "klæber sig" til det, den besmitter, ligesom den miljømæssige krænkelser af floden klæber sig som en smitte til dens ærbare navn og rygter. Vandforureningen som abjekt præsenteres i digtet som et ærestab såvel som et meningstab. Flodnymfen væmmes ved sig selv, flodens før så tiltrækkende vand er simpelthen blevet afskyvækkende.

Idet floden bliver industriel ressource og fyldes med kemikalier, udelukkes den fra en moralsk orden og som digterisk inspirationskilde. Skildringen af flodens forurenede vand er dermed også fortællingen om det fremtidige tab af en bestemt poetisk livsform. Den danske litterat Mikkel Krause Frantzen har netop beskrevet, hvordan "økologisk sorg" ikke kun er rettet mod for- og nutiden, men navnlig foregribende og rettet mod fremtiden (Frantzen, 223-24). På samme måde foregriber "La Ninfe Bièvre" en bestemt poetisk ordens undergang, og digtet konstruerer dermed en grundlæggende tabserfaring. Tabet af et bestemt miljø er i Baïfs digt også tabet af en bestemt social sfære, hvor digterne relaterer sig til et pastoralt landskab og fejrer deres æstetiske triumfer.

Da flodnymfen, og dermed også Baïf, i slutningen af digtet henvender sig til Jean Dorat, Ronsard, Philippe Desportes, Rémy Belleau og Jean Passerat for at bede dem råde bod på flodens vanskæbne, er det dermed et forsøg på at forhindre denne forstående undergang. Det er digterne, som skal give floden oprejsning, og deres poesi kan modvirke vandforurening. Nymfens individuelle tragedie spejler sig i digtergruppens kollektive nostalgi efter en glørværdig, pastoral fortid. Logikken synes her at være, at hvis Bièvres enestående miljø bliver et offer for industriel griskhed, er digtningens moralske og æstetiske orden ligeledes truet. Mackenzie kalder dette aspekt for en "konservativ nostalgi", som blander sig med digtets miljøaktivisme (Mackenzie 2008). Således tematiserer digtet kilden til og truslen mod poetisk inspiration, men det angår også erfaringen af en specifik miljømæssig ødelæggelse som følge af en omsiggribende industrialisering af Bièvres flodbred. De to perspektiver udelukker imidlertid ikke hinanden, hvis vi læser bifokalt, både efter poetolo-

giske og landskabelige elementer, allegorisk og konkret indhold, som Mackenzie et andet sted pointerer (2022, 14).

Den konservative nostalgi, som løber gennem digtets beskrivelse af vandforurening, ville i Chakrabartys optik gøre dets perspektiv globalt snarere end planetært: “the planetary that not only out-scales the human but also [...] has nothing moral or ethical or normative about it” (2019, 28). Det planetære synes her langt fra en tidlig moderne forestillingsverden, der sjældent forlader hverken moralske, etiske eller normative afkodninger af miljømæssig forandring. Hvis vi imidlertid vender os mod Spivaks forståelse af det planetære, der knytter sig til konsekvenserne ved en umådeholden og verdensfjern kapitalisme, finder vi ligheder med Baïfs fremstilling af, hvordan Bièvre er offer for en excessiv, industriel udnyttelse af miljøet.

Dordognes erosion

Forestillingen om en umådeholden miljømæssig forandring, der udfordrer planetens grænser, kommer ligeledes til udtryk i et flodmotiv hos en af Baïfs jævnaldrende. Bevæger vi os sydvest ad Frankrigs vandveje, ankommer vi til Dordogne i et af Montaignes mest læste essays. Efter at have refereret eksempler på udslettende oversvømmelser og landvindinger i antik litteratur vender Montaigne sig mod sin hjemegn:

“ Der forekommer øjensynligt forskydninger i disse store legemer ligesom i vores, nogle naturlige, andre i feberagtige ryk. Når jeg tænker på, hvor stort et indhug min egen Dordogne har gjort i sin højre bred i min tid, hvor meget land den har erobret i løbet af tyve år, og hvordan den har røvet fundamenterne til mange huse, kan jeg jo nok se, at det drejer sig om helt usædvanlige kræfter. For hvis den altid havde bevæget sig med samme hastighed eller gjorde det i fremtiden, så ville der jo blive vendt helt op og ned på jordens udseende. (1998, 227)⁴

Citatet angiver Dordognes dybt ødelæggende virkning på regionens bosættelser. Beskrivelsen af miljømæssig forandring som *fièvreux* (feberagtige) og *agitation extraordinaire* (usædvanlig sindsbevægelse) peger endvidere på, hvordan Montaigne her låner sit vokabular fra kropslige ekstremtilstande, fysiske såvel som mentale. I beskrivelsen af Dordognes erosion forandrer den velkendte flod fra hans hjemegn sig til noget ukendt, fremmed og foruroligende. Skalaspringet fra den lokale flod til klodens form, som der er vendt op og ned på (*la figure du monde seroit renversée*), opstår af en forestilling om miljømæssig forandring, hvilket skaber en momentan desorientering. Litteraturhistorikeren Tom Conley hævder, at Montaignes skildring sandsynligvis henviser til det lokale fænomen *mascaret*, hvor en opstrøms flodbølge bevæger sig ind i landet. Dermed er forestillingen om verdens omvæltning baseret på et lokalt, hydrografisk fænomen (Conley, 46).

Kapitlet “Des Cannibales” fra 1580, da Montaigne udgiver det første bind *Essais*, er berømt for sine sidste sider, der beskriver hans møde med tre brasilianske indfødte. Af samme grund er det også slutningen – hvor Montaigne raffineret drejer det eurocentriske perspektiv og beskriver, hvad “kannibalerne” tænker om den vestlige civilisation – der har fået mest forskningsmæssig opmærksomhed og sikret

tekstens klassikerstatus. Forbindelsen mellem essayets indledning og dets slutning er derimod underbelyst. Hvad skal vi stille op med indledningens mange beskrivelser af vand og miljømæssig forandring i et kapitel, der anlægger en kritisk vinkel på “opdagelsen” af den nye verden?

Som Goul påpeger, remser Montaigne fra begyndelsen af sit essay billeder op af et ikke-menneskeligt miljø, som fortærer sig selv og menneskelige konstruktioner (2017). Billederne af oversvømmelse og erosion har derfor en tydelig forbindelse til essayets erklærede emne, men de peger samtidigt på miljømæssige risici, som stiller spørgsmål til menneskets placering i ikke-menneskelige begivenheder. Som et modbillede til dette vaklende fundament fremhæver Montaigne en række anekdoter om erobrede territorier. Essayet repræsenterer det at tilpasse sig et omskifteligt miljø, eller, hvis man foregriber essayets emne, det at bosætte sig i et ukoloniseret territorium.

I modsætning til Bièvre har Dordogne sit udløb i havet. Flodens hydrologiske forbindelse til de transatlantiske opdagelsesrejser indikeres dermed indirekte. I artiklen “The Chronotopes of the Sea” beskriver litteraturhistorikeren Margaret Cohen eksempelvis, hvordan romangenrens fremstilling af floder organiserer en narrativ spænding mellem en landfast hjemlig sfære og det åbne havs vide horisonter (Cohen, 655). Med andre ord udnytter Montaigne i sit essay denne narrative spænding til at nærme sig en refleksion over de epistemologiske omvæltninger, opdagelsen af den nye verden afstedkommer. Men hvis Dordognes udløb i Atlanterhavet for Montaigne tilbyder en retorisk subtil måde at bevæge sig til den nye verdens egne, foregriber beskrivelsen af den lokale *mascaret* omvendt, hvordan erfaringen af nye og anderledes landområder og former for bosættelse skyller ind over det europæiske kontinent som en flodbølge. Dermed ankommer vi til den nye verdens floder.

At navigere på Saint Lawrence

Det første møde mellem Frankrig og det, der bliver døbt “Nouvelle France”, sker, inden de opdagelsesrejsende får fast grund under fødderne – det er mødet mellem opdagelsesrejsende og vandet. At kunne navigere langs kysten og finde fluviale korridorer, der leder ind i landet, er første skridt mod opdagelsen af det nye territorium. Den nye verdens floder udgør lange, smalle rum, der giver adgang til andre rum. I en tidlig moderne fransk kontekst er det Saint Lawrence, der med Jacques Cartier og Champlains ekspeditioner og kortlægning af flodlandskabet indtager en særlig position. Med inspiration fra Mary Louise Pratt fungerer floden i denne sammenhæng simpelthen som en kontaktzone, eller grænse, hvor franskmænd og indfødte mødes (2008). Historikeren Helen Dewar har desuden bemærket, hvordan franskmændenes bevægelighed hinsides Saint Lawrence var begrænset, og at kolonimagtens herredømme i disse egne fuldstændigt opløstes (Dewar, 119). Floden, og evnen til at navigere på den, er med andre ord en helt central præmis for den franske kolonisering af nordamerikansk territorium.

Reaktionen fra de franske opdagelsesrejsende, når de for første gang stifter bekendtskab med amerikanske floder og søer, kan sammenlignes med et skalachok. Flere forsøger stædigt at forstå de nye landskaber gennem dem, de kendte derhjemme, men må snart erkende, at deres referenceramme kommer til kort. I en senere

tilføjelse til sin første rejseberetning fra Nouvelle France mærker man den betydning, Champlain tillægger Saint Lawrence-floden:

“ Det kan ligeledes siges, at landet Ny Frankrig er en ny verden og ikke et kongedømme, skøn i al sin fuldkommenhed, og med meget bekvemmelige levevilkår, enten på den store Saint Lawrences bredder (landets pryd) eller langs bredderne af de andre floder, søer, strandsøer og bække. (2011, 42)⁵

Champlain beskriver et navigerbart landskab karakteriseret ved dets netværk af vandveje, som viser potentialet for en udforskning af denne nye verden. Betydningen af dette vandige netværk for den opdagelsesrejsende kan ikke undervurderes. Således er det også et træk, Champlain vender tilbage til for at understrege den nordamerikanske flodgeografis fortræffeligheder. For europæere, som i denne periode ankom til Nordamerika, var vandet ensbetydende med transport- og forbindelsesruter. Saint Lawrence spiller her en særlig rolle som hovedåren for Nouvelle France som koloniale projekt med handelsmuligheder for øje. Evnen til at navigere i flodernes forgreninger var derfor en væsentlig forudsætning for at kunne udnytte disse muligheder. Det er i denne kontekst, at Champlains kort og rejsebeskrivelser skal forstås, idet de forsøgte at bidrage til at lette franske kolonister og opdagelsesrejsendes færden i de fjerne egne. Beskrivelserne af floder og søer i Nouvelle France foregriber de farer, man måtte løbe ind i som kolonist. Dog lader Champlain også vide, at en komplet bemestring af flodernes netværk ikke er mulig.

Det er nærliggende at spørge til amerindianernes plads i Champlains beskrivelse af Nouvelle Frances flodsystem. I rejseberetningerne er det ofte, som om vandvejene kun er brugbare for europæere. Ved flere lejligheder beskriver han dog amerindianernes brug af kanoer. I en beskrivelse af de stærke strømfald, Lachine Rapids, i Saint Lawrence beretter han om kanoens brugbarhed:

“ her løber vandet så hurtigt, at det er umuligt at komme videre [...] Men den, som vil krydse, er nødt til at affinde sig med de indfødtes kanoer, [med hvilke] man kan bevæge sig frit og hurtigt rundt i alle landområder, såvel som i små og store floder. (2013, 162)⁶

I sine rejseberetninger skifter Champlain mellem at betone flodernes kommercielle potentiale og risikoen for koloniprojektets fallit. Sidstnævnte knyttes ofte til vanskelighederne ved at navigere i et ukendt, farligt og ubarmhjertigt miljø. Denne bekymring fører til en interesse for, hvordan de indfødte konstruerer kanoer og navigerer med dem i de nye floder. Uden de indfødtes kendskab til navigation på floderne havde europæerne betragtet små vandfald som umulige at passere. Champlains beskrivelse indikerer derfor, at kanoen var uundværlig for udforskningen af Nouvelle Frances territorium.

Beretninger om flodnavigation handler ofte om, hvordan man holder sig oven vande. Et prominent eksempel optræder i en af Champlains senere rejseberetninger fra 1611, hvor han beskriver en drukneulykke i Lachine Rapids. En ung franskmænd ved navn Louis forsøger med to indfødte at passere strømfaldene for at nå Heron Island:

“ De begav sig altså ned ad strømmen. Og da de nåede til strømfaldets skråning, ville de pludselig væk og kaste deres last ombord, men der var ikke mere tid, for vandets hastighed styrede dem, som den ville, og snart befandt de sig i flodens strømhvirvler, som kastede dem tusind gange op og ned. [...] Endelig lod vandets stejlehed dem være, idet den stakkels Louis, som slet ikke kunne svømme, mistede al dømmekraft, og da kanoen var sunket til bunds, var han nødsaget til at forlade den, [...] og således led han en ussel død. (2008, 245)⁷

Tekststedet udmærker sig ved sin litterære stil. Ved at bruge verberne *maîtriser* og *vouloir* besjæler Champlain vandstrømmen og viser, at floden er i stand til at trumfe menneskets vilje. Som europæisk kolonist opfatter Champlain almindeligvis floden som ressource, men dette citat afslører, at mennesket i en snæver vending kan miste kontrollen over naturen. På trods af at de maritime vandveje tillader europæerne at rejse over Atlanten, kunne vandet med ét slag også vise sig som fjende. Scenen hos Champlain udtrykker menneskets skrøbelighed over for naturens kræfter. Louis' manglende svømmefærdigheder vidner desuden om denne sårbarhed. Han følges af to indfødte, hvoraf den ene drukner, og den anden overlever for senere at kunne genfortælle episoden. Efter at have hørt fortællingen beslutter Champlain sig for at besøge stedet for ulykken. Champlains overtagelse af en episode, han ikke selv har oplevet, skubber den indfødte, som overlevede forliset, ud i periferien af det narrative billede. De tager altså afsted

“ for at besøge det sted, hvor de forsvandt, og om vi kunne finde deres lig, og jeg forsikrer jer om, at da han viste mig stedet, begyndte hårene at rejse sig af at se dette så grufulde sted, og jeg var rystet over, at de afdøde havde haft så ringe dømmekraft at krydse et så skrækindjagende sted, idet de kunne have gået andre steder hen, for det er umuligt at sejle over her [...], og flere af førnævnte strømfald var helt hvide af skum, hvilket viste det mest frygtindgydende sted, med en støj så voldsom, at man kunne have troet det var tordenvej, eftersom luften rungede af støjen fra disse lavvandede strækninger. (2008, 246)⁸

Ordvalget *épouvantable* (grufuldt) og *effroyable* (skrækindjagende) understreger den frygt, Champlain oplever, idet han får øje på de kaskader, strømfaldene forårsager. Citatet er dog også bemærkelsesværdigt ved måden, hvorpå Champlain forsøger at etablere en intim relation til læseren for at understrege den unge franskmands dumdristighed. Det blotte syn af strømfaldet beskrives dramatisk og rapporterer den kropslige reaktion med hårene, der rejser sig på Champlains hoved. Citatet er et eksempel på, at Champlain fremskriver menneskets sårbarhed over for flodens risici.

Champlains beskrivelse af strømfaldenes hvide skum er et eksempel på *dét*, Cohen kalder for “det skummende vands kronotop”, hvor oppisket, turbulent vand har en dramatiserende funktion, der skaber narrativ spænding og henleder læserens opmærksomhed mod en given situations kritiske og presserende karakter: “In the dangers of whitewater, the time of narration dilates, and the narrative’s continued progress becomes a gamble, hanging on the outcome of a risky maneuver”

(Cohen, 658). Selv fra Champlains retrospektive position udvides fortællertiden ved synet af flodstrømmens skummende overflade. Den tordnende lyd af strømhvirvlernes brusen føjer sig her til perceptionen af et ubarmhjertigt miljø.

Sammenfatning

Perioden fra slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet, hvor nye, fjerntliggende landområder og anderledes former for bosættelse bliver opdaget, vidner om et afgørende øjeblik i forståelsen af miljøpåvirkning og ressourceafhængighed. Flodmotiverne hos Baïf, Montaigne og Champlain knytter an til en problematisering af velkendte forestillinger om miljøet. De er udtryk for en konfrontation med nye normer i et anderledes miljømæssigt regime og anledning til momenter af narrativ desorientering, der udfordrer forestillinger om floden som ren kilde, som afgrænset, harmonisk landskabeligt fænomen og som navigérbar vandvej.

Bièvre, der før var kilde til poetisk inspiration, optræder besmittet af industriel forurening. Dordognes fluvialmorfologiske beskaffenhed fremtræder pludselig fremmed i lyset af den perspektivforskydning, som opdagelsen af den nye verden forårsager. At navigere på Saint Lawrence i Nouvelle France indebærer et kendskab til flodens risikofyldte materialitet, hvilket vanskeliggør en kolonial forestilling om udstrakte, lettilgængelige og indbringende territorier. Antropomorfiseringen af floderne i de tre eksempler er desuden kendetegnende for, hvordan periodens forfattere nærmer sig miljøet. Her skildres forureningen af Bièvre som en fornedrelse, Dordognes erosion er udtryk for, at floden sluger sin egen bred og Saint Lawrences voldsomme strømfald dramatiserer koloniseringsprojektets sårbarhed over for naturens kræfter.

Nærlæsningen af flodmotiverne skitserer en litterær fluvial hydrografi, hvor forurening, erosion og navigation indgår som væsentlige komponenter. Hos Baïf bliver vandforurening mødt med begrædelsen over en protokapitalistisk vækstideologis udnyttelse og tabet af en bestemt poetisk livsform. Erosion fremstilles hos Montaigne som figur for en destabiliserende kraft, der adskiller sig fra oversvømmelser, da årsagerne til vanderosion er ukendte. For humanisten er det ikke omfanget af den miljømæssige katastrofe, som er det primære omdrejningspunkt. Det, som bringer ham og planeten ud af ligevægt, er tanken om ikke at kunne stole på den grund, han står på. Champlains rejseberetninger forlader kun lejlighedsvist en global tankegang, hvor floder er lig med forbindelsesveje, der øger muligheden for etableringen af handelsstationer og en profitabel vareudveksling. Dog repræsenterer Nouvelle Frances floder også et ufremkommeligt landskab, hvor koloniprojektets succes på paradoksal vis er betinget af de navigationspraksisser, den lokale befolkning mestrer. Hos Champlain er navigationen i flodernes korridorer forudsætningen for koloniseringens succes, hvilket gør forliset i Saint Lawrences oprørte vande til et tegn på den overhængende risiko for koloniprojektets fallit.

På denne måde udtrykker flodmotiverne en kritisk interaktion med økonomiske, koloniale og miljømæssige perspektiver. De er spor af en miljøtænkning, som både forbinder disse områder og overskrider dem. Flodmotiverne hos Baïf, Montaigne og Champlain sætter spørgsmålstegn ved menneskets placering i et på samme tid

menneskeligt og ikke-menneskeligt miljø. De slører skellet mellem menneskelige og ikke-menneskelige kroppe og markerer en destabilisering af industriens udnyttelse af fællede og koloniseringens forsøg på bosættelse.

Måske kan “den planetære vending” endda forstås som et omslag, der forårsager en desorientering. Min læsning har i hvert fald forsøgt at drage nytte af denne momentane desorientering til at undersøge flodmotiverne som symptomer på en planetær tankegang, der sidenhen fortrænges af et globalt paradigmes fremkomst. I den forstand er den en invitation til at betragte den tidligt moderne litteratur som genvej til planetær tænkning, før det globale for alvor manifesterer sig.

Det antropocæne kollaps af sondringen mellem menneskets historie (eller verdenshistorien) og naturhistorien (eller planetens historie) har vidtrækkende konsekvenser for vores måde at tænke historisk, da menneskets tid pludselig står i direkte forbindelse med planetens geologiske tid. Dette kollaps er således også en anledning til at gentænke litteraturhistorieskrivningens metodiske grundlag. I en tidligt moderne kontekst har et nyt antropocænt og planetært paradigme først og fremmest konsekvenser for vores opfattelse af det globale. Hvor forskningen i lang tid har anskuet den tidligt moderne periode som afgørende i udviklingen af en række globale kategorier som europæisk ekspansion, handel og navigation, forrykker et planetarisk perspektiv denne fortælling om globaliseringen og dens implikationer og stiller den i et nyt, foruroligende lys. Som Chakrabarty skriver, er vi i dag ikke nået globaliseringens afslutning, men snarere kommet til et sted, hvor det globale er begyndt at afsløre et planetært domæne (2019, 17). Det planetære kommer altså til syne fra et globalt udgangspunkt, og de to perspektiver må derfor også kombineres. I forlængelse heraf er det flodmotivernes problematiserende fremstilling af velkendte globale kategorier, som får disse kategorier til at vakle.

Noter

- 1 “Moy de qui l'eau fresche conduite / Par une rigole construite / De ciment, oeuvre des Romains, / Souloit abreuver vostre ville: / Aujourd'hui je me traine vile / Pour des teinturiers inhumains / Qui font de l'eau de mon rivage / Dans leurs chaudieres un lavage / De guesde & pastel meslangé : / Qu'après dans mon sein revomissent : / Et de leurs drogues me honnissent / Mon courant ainsin enfangé” (s. 501-02).
- 2 “Et c'est celluy ruisseau qui de present passe a Saint Victor, auquel Guobelin tainct l'escarlatte, pour la vertu specifique de ces pissechiens” (s. 243-44).
- 3 “O Dieu du fleuve de la Séne, / Tu vois comme je vas à péne, / Reculant par mille détours / En ma riviere tortueuse : / Tant je crein t'ofenser, honteuse / De mesler mon eau dans ton cours : / Encor dans ton canal jettee, / De leurs venims toute infectee, / Je coule tant loin que je puis, / Sans que mon onde soit confuse / Avec ton eau, qui me refuse / Ainsi vilaine que je suis” (s. 502-503).
- 4 “Il semble qu'il y aye des mouvements, naturels les uns, les autres fievreux, en ces grands corps comme aux nostres. Quand je considere l'impression que ma riviere de Dordogne fait de mon temps vers la rive droicte de sa descente, et qu'en vingt ans elle a tant gagné, et desrobé le fondement à plusieurs bastiments, je vois bien que c'est une agitation extraordinaire : car, si elle fut tousjours allée ce train, ou deut aller à l'avenir, la figure du monde seroit renversée.” (1992, 204)

- 5 “Il se peut dire aussi que le pays de la Nouvelle France est un nouveau monde et non un royaume, beau en toute perfection et qui a des situations très commodes, tant sur les rivages du grand fleuve Saint-Laurent (l’ornement du pays) qu’aux bords des autres rivières, lacs, étangs, et ruis-seaux.” (2011, 42)
- 6 “[...] l’eau y va si vite qu’il est impossible de faire plus [...] Mais celui qui voudrait les passer, il lui faudrait s’accommoder des canots des Sauvages [avec lesquels] on peut aller librement et promptement en toutes terres, tant aux petites rivières qu’aux grandes.” (2013, 162)
- 7 “Ils se laissèrent donc tomber dans le courant. Et comme ils furent dans la chute du saut, ils en voulurent sortir et jeter leurs charges, mais il n’était plus temps, car la vitesse de l’eau les maîtri-sait ainsi qu’elle voulait, et ils se retrouvèrent aussitôt dans les bouillons du saut qui leur faisaient faire mille tours en haut et en bas. [...] Enfin, la raideur de l’eau les lassa de telle façon que ce pauvre Louis, qui ne savait nager en aucune façon, perdit tout jugement et, le canot étant au fond de l’eau, il fut contraint de l’abandonner, [...] et ainsi mourut-il misérablement.” (2008, 245)
- 8 “[...] pour voir l’endroit où ils s’étaient perdus et aussi si nous trouverions les corps, et je vous assure que quand il me montra le lieu, les cheveux me hérissèrent en la tête de voir ce lieu si épouvantable et je m’étonnais comment les défunts avaient été si hors de jugement de passer un lieu si effroyable, pouvant aller par ailleurs, car il est impossible d’y passer [...], et une partie dudit saut était toute blanche d’écume, qui montrait le lieu le plus effroyable, avec un bruit si grand que l’on eût dire que c’était un tonnerre, comme l’air retentissait du bruit de ces cata-ractes.” (2008, 246)

Litteratur

- Andersen, Frits (2019): “Den planetære vending: En fremtid for sammenlignende litteraturforsk-ning?”, i *K&K: Kultur og Klasse* 47.127, s. 51-70.
- Baif, Jean-Antoine de (2002): *Œuvres complètes I*, Paris: Champion.
- Broomhall, Susan (2021): “Devastated Nature: The Emotions of Natural World Catastrophe in Sixteenth-Century France”, i Erin Peters og Cynthia Richards (red.): *Early Modern Trauma: Europe and the Atlantic World*, Lincoln: University of Nebraska Press, s. 31-53.
- Chakrabarty, Dipesh (2018): “Anthropocene Time”, i *History and Theory: Studies in the Philosophy of History* 57.1, s. 5-32.
- Chakrabarty, Dipesh (2019): “The Planet: An Emergent Humanist Category”, i *Critical Inquiry* 46.1, s. 1-31.
- Champlain, Samuel de (2008): *Les Fondations de l’Acadie et de Québec*, Québec: Septentrion.
- Champlain, Samuel de (2011): *Au secours de l’Amérique française*, Québec: Septentrion.
- Champlain, Samuel de (2013): *Espion en Amérique*, Québec: Septentrion.
- Cohen, Margaret (2006): “The Chronotopes of the Sea”, i Franco Moretti (red.): *The Novel, Volume 2: Forms and Themes*, Princeton: Princeton University Press, s. 647-666.
- Conley, Tom (2019): “Line and Trait of the Baroque River”, i John D. Lyons (red.): *The Oxford Hand-book of the Baroque*, Oxford: Oxford University Press.
- DeLoughrey, Elizabeth. (2019): *Allegories of the Anthropocene*, Durham: Duke University Press.
- Dewar, Helen (2022): *Disputing New France: Companies, Law, and Sovereignty in the French Atlantic, 1598-1663*, Montreal: McGill-Queen’s University Press.
- Duckert, Lowell (2017): *For All Waters: Finding Ourselves in Early Modern Waterscapes*, Minneapo-lis: University of Minnesota Press.

- Frantzen, Mikkel Krause (2022): “‘A grief more deep than me’—on ecological grief”, i Allan Køster og Ester Holte Kofod (red.): *Cultural, Existential and Phenomenological Dimensions of Grief Experience*, London: Routledge, s. 214-228.
- Goul, Pauline (2017): “The Vanity of Ecology: Expenditure in Montaigne’s Vision of the New World”, i Daniel A. Finch-Race og Stephanie Posthumus (red.): *French Ecocriticism: From the Early Modern Period to the Twenty-First Century*, Bern: Peter Lang, s. 43-57.
- Goul, Pauline (2020): “1610 Wood/cut: Uprooting the Anthropocene”, i Bruno Latour og Peter Weibel (red.): *Critical Zones: The Science and Politics of Landing on Earth*, Karlsruhe: ZKM and Cambridge: MIT Press.
- Haraway, Donna (2016): *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Durham: Duke University Press.
- Herendeen, W. H. (1986): *From Landscape to Literature: The River and the Myth of Geography*, Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Kristeva, Julia (1980): *Pouvoirs de l’horreur : Essai sur l’abjection*, Paris: Seuil.
- Latour, Bruno (2017): *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*, Oxford: Wiley.
- Lewis, Simon L. og Mark A. Maslin (2015): “Defining the Anthropocene”, i *Nature* 519, s. 171-180.
- Mackenzie, Louisa (2011): *The Poetry of Place: Lyric, Landscape, and Ideology in Renaissance France*, Toronto: University of Toronto Press.
- Mackenzie, Louisa (2022): “Revisiting Places: Can We Still Be Early Modern?”, i *Early Modern French Studies* 45.2, s. 1-16.
- Malm, Andreas (2016): *Fossil Capital: the Rise of Steam-Power and the Roots of Global Warming*, London: Verso.
- McRae, Andrew (2008): “Fluvial Nation: Rivers, Mobility and Poetry in Early Modern England”, i *English Literary Renaissance* 38, s. 506-534.
- Montaigne, Michel de (1998): *Essays I*, København: Gyldendal.
- Montaigne, Michel de (1992): *Les Essais*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Moore, Jason W (2015): *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*, London: Verso.
- Pratt, Mary Louise (2008): *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, New York: Routledge.
- Rabelais, François (1922): *Œuvres de François Rabelais*, vol. IV, Paris: Champion.
- Shklovsky, Viktor (2015): “Art, as Device”, i *Poetics Today* 36.3, s. 151-174.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2003): *Death of a Discipline*, New York: Columbia University Press.
- Vinestock, Elizabeth (1999): “Myth and Environmentalism in a Renaissance Poem: Jean-Antoine de Baïf’s ‘La Ninfe Bieve’”, i *New Comparison* 27-28, s. 22-33.
- Vinestock, Elizabeth (2008): “‘Jose attaquer les plus mutins’: Baïf’s Poetical and Rhetorical Means of Engaging in Conflict”, i Elizabeth Vinestock og David Foster (red.): *Writers in Conflict in Sixteenth-century France: Essays in Honor of Malcolm Quainton*, Durham: Durham University, s. 103-128.